

ISTORIA BISERICII ȘI A RELIGIILOR ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ. 1944-1989

În urma celui de al doilea război mondial întreg spațiul estului european, cuprinzând România, Bulgaria, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Albania și mai puțin Iugoslavia au intrat în sfera de influență a Uniunii Sovietice, devenind sateliți statali și ideologici ale acesteia. Au urmat măsuri drastice de implementare a modelului sovietic în aceste țări, acțiuni care vizau toate sferele activității umane, începând cu domeniul politicului, continuând cu cel economic, social, ideologic și cultural. Conform acestui model concentrarea “puterii statale și principiile partidului unic, caracteristice unei singure ideologii oficiale au configurat un puternic vector ateist și laicizant ...”, care trebuia impus întregii societăți din acest spațiu¹.

Acest dirijism ideologic a dat un aspect unitar politicilor religioase ale guvernelor de așa-zisă democrație populară care au urmărit subordonarea și controlul asupra bisericilor naționale, mergând până la lichidarea unor biserici, secularizarea și naționalizarea proprietăților ecleziastice, interzicerea unor culte religioase, abordarea unui discurs ateist și anticlerical.

În România, mai ales după 1948, când s-a instalat regimul totalitar, biserica “a fost înlăturată cu totul din viața statului, a devenit o instituție marginalizată, mai corect spus “tolerată” de conducerea atee a statului, activitatea ei limitându-se strict la cadrul parohial și la lăcașul de cult al fiecărei parohii”².

Au fost luate măsuri drastice, suprimându-se învățământul religios din școlile de toate gradele, a fost interzisă asistența duhovnicească în spitale, cazărni și închisori. Multe instituții de învățământ, de la seminarii până la academii, au fost desființate; aceeași soartă a avut-o și unele eparhii. A fost desființată Biserica Greco-Catolică (Română Unită cu Roma) și mulți ierarhi care nu s-au convertit au fost arestați. Închiși au fost și mulți preoți ortodocși, catolici, reformați, iar ierarhii care s-au opus măsurilor represive ale statului ateu au fost destituiți, arestați sau marginalizați.

S-a instituit un control sever și permanent din partea așa-zisului Departament al Cultelor și al organelor de securitate, care supravegheau toate activitățile instituțiilor bisericești și a clericilor.

Au fost suprimate multe periodice bisericești, iar cele scăpate de această măsură au fost supuse unei drastice cenzuri și unei evidente micșorări a tirajului³.

În ciuda acestui perseverent dirijism și a măsurilor arbitrare, realitățile din fiecare țară și înțelepciunea unor ierarhi s-au impus și, până la urmă, biserica și credincioșii au găsit modalități de a supraviețui și după tăvălugul din primii ani biserica a rezistat, iar ideologia oficială a statelor comuniste nu a putut reprima manifestările religioase, credința oamenilor în Dumnezeu și toate ritualurile tradiționale ale cultelor religioase legate de nașterea, căsătoria și moartea oamenilor.

Singura țară în care programul ateist a fost dus până la capăt rămâne Albania, care a dizolvat organizarea ecleziastică a bisericilor ortodoxe, catolice și musulmane, a demolat biserici și moschei și a prigonit cu duritate ierarhii și credincioșii acestor culte.

În celelalte state sovietizate bisericile au găsit modalități de supraviețuire, abordând tactici de acomodare, de luptă și sacrificii, de concesi și compromisuri care, până la urmă, au salvat existența bisericilor, parțial a instituțiilor acestora (seminarii, învățământ superior, tipografii), chiar dacă multă vreme acestea au fost marginalizate, restrânse, scoase din massmedia oficială.

Din această perspectivă, credem că e necesar, când analizăm complexul proces de supraviețuire a bisericilor din România să apelăm la cuvintele înțelepte rostite de marele teolog Dumitru Stăniloae: “Se uită că, în general, Biserica – cu prețul acelor scurte și rare pomeniri verbale – a putut să-și continue toată activitatea liturgică și duhovnicească în vremea celor 45 de ani, cum n-au putut-o face bisericile din Bulgaria, Albania și, poate chiar din Iugoslavia. Poporul român a putut rămâne astfel, prin biserică, în continuitatea fundamentală a spiritualității sale, fapt care n-a fost ajutat

¹ Constantin Buchet, *Bisericile naționale și procesul de comunizare în Europa de Est. 1944-1947*, „Arhivele Totalitarismului”, 1998, 6, nr. 1, p. 23.

² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, 1997, p. 481.

³ *Ibidem*, p. 482-483.

de nici un alt sector al activității publice din țara noastră (ziaristică, scriitorime, juriști, economiști, universități, Academie etc)”⁴.

Exemplul bisericilor din România, indiferent de cultul practicat, confirmă această aserțiune și dacă adunăm laolaltă creația istoriografică din această vreme, concretizată în cărți și studii publicate în reviste teologice și mai puțin în cele de istorie sau de cultură generală, putem afirma cu siguranță că, deși în acest domeniu vântul și gerul Siberiei a bătut cu mai multă violență, oamenii și instituția bisericii au reușit să ne transmită din epoca respectivă studii și documente extrem de valoroase care se constituie într-un patrimoniu spiritual de cea mai mare importanță.

Vom ilustra aceste afirmații prin modul în care istoria bisericii și a religiilor au fost inserate în cunoscuta și extrem de utila *Bibliografie Istorică a României* și unde se observă varietatea tematică a acestei distincte istoriografii, cu o paletă largă de subiecte vizând istoria creștinismului universal și local, dezvoltarea și organizarea instituțiilor bisericești, studiile teologice, viața ierarhilor, implicarea bisericii și a slujitorilor ei în luptele pentru menținerea și afirmarea națiunii române, mergând până la aspectele privind ctitoriile de biserici, mănăstiri și monumente, originalele stiluri arhitectonice și picturale, manuscrisele și cărțile scrise și imprimate în tiparnițele lăcașurilor sfinte. Nu trebuie uitat faptul că, mai ales în Evul Mediu și modern, biserica a promovat limba și cultura română și prin intermediul cărților bisericești a contribuit la unitatea limbii și a poporului roman.

În *Bibliografia Istorică a României* pentru anii 1959 și 1960, tipărită în 1962, având ca autori pe I. Crăciun, I. Domșa, Gh. Hristodol și L. Iordaky, prima bibliografie de acest gen apărută în România postbelică, se înscriu, cu timiditate titluri consacrate istoriei bisericii într-un capitol intitulat *Biserică - Religie (XXVIII)*. Dacă unele teme se referă cu bună știință și credință la subiect: *Contribuții la dezvoltarea dreptului bisericesc roman în veacul XX (Studii Teologice, 1959)*; *Din corespondența episcopului Melchisedec (Biserica Ortodoxă Română, 1959)*; *Introducerea limbii române în biserică (Studii Teologice, 1959)* etc., două cărți, una având ca autor pe Paul Popescu-Neveanu e intitulată *Morală și religie, 1960*, iar cealaltă *Știință și religie, 1960*, sub redacția lui Andrei Roth, propagă ateismul militant, subordonându-se total ideologiei oficiale.

În această perioadă de final a “obsedantului deceniu” apar timide încercări de a pune în valoare creațiile materiale și spirituale rămase și transmise până la noi. Astfel, N. Șerbănescu publică *Mărturii istorice despre monumentele religioase din Bucureștii de altădată (BOR, 1960)*; Ulea Sorin scrie despre *Portretul unui ctitor uitat al mănăstirii Sucevița, mitropolitul Moldovei (Studii și cercetări de istoria artei, 1959)*, iar cunoscutul critic și istoric de artă Petre Comarnescu publică albumul intitulat *Voroneț, fresce din secolele XV și XVI*.

În volumul I al *Bibliografiei Istorică a României. 1944-1969*, având ca autori pe I. Crăciun, Gh. Hristodol, M. Știrban, L. Bathory, Gh. Iancu, G. Neamțu și Gh. Dumitrașcu, găsim bibliografiate opt reviste bisericești. E adevărat că sunt mai puține față de câte apăreau înainte de război, dar și din acestea nu toate intrau în bibliotecile în care noi aveam acces, iar pe de altă parte trebuie să spunem că și alcătuirii volumului, marcați de ideologia epocii, nu au insistat pentru recuperarea întregului material istorico-bibliografic de acest gen apărut în perioada 1944-1956. Acest lucru e valabil și pentru studiile de istorie din anii amintiți mai sus, deoarece unele din acestea au intrat în Fondul Secret, unde cercetătorii n-au avut acces. De aceea, recomandăm istoricilor să completeze personal investigația bibliografică pentru anii 1944-1956, căci volumul nostru de început are serioase lacune sub aspectul cuprinderii aparițiilor.

Cu toate acestea, în volumul I consacrat istoriografiei românești pe 25 de ani găsim un capitol distinct intitulat *Istoria bisericii*, cuprinzând 102 titluri cu referire strictă la subiectul enunțat. Sunt inserate aici articole și studii culese din cele 8 reviste bisericești ale perioadei (*Biserica Ortodoxă Română, Glasul Bisericii, Mitropolia Ardealului, Mitropolia Banatului, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Mitropolia Olteniei, Ortodoxia și Studii Teologice*), dar și din reviste de istorie cum ar fi *Balcenia, Studii și articole de istorie, Studii și materiale de istorie medie, Studii și cercetări de istorie. Iași, Revista Arhivelor, Revue des études sud-est européennes*.

Sunt prezente și patru cărți: Silviu Dragomir, *Români din Transilvania și unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife*, București, 1963; *Istoria Bisericii Române*, vol. I-II, București, 1957-1958;

⁴ Dumitru Stăniloae, *Prigonirea Bisericii Ortodoxe strămoșești sub comunism*, în “*Vestitorul Ortodoxiei Românești*”, 1990, 1, nr. 3, p. 1, 3.

Nicolae Mladin, *Biserica Ortodoxă Română, una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968; *The Rumanian Orthodox Church*, București, 1962.

Despre istoria monumentelor creștine și aspecte din viața religioasă a românilor aflăm însă și din capitolul *Muzee și monumente istorice*, unde ponderea cea mai mare, 84 din 150 de fișe bibliografice este consacrată ctitoriilor sfinte ale domnitorilor români, monumentelor de artă creștină de pe teritoriul țării noastre. Parcurgând lista articolelor și cărților apărute, observăm cu destulă ușurință că cele mai multe studii consacrate istoriei bisericii și a monumentelor creștine au apărut în anii 1966 și 1967. De remarcat faptul că în această perioadă au apărut importante monografii de mănăstiri și biserici, valori nestemate ale expresiei artistice și a geniului poporului român, tipărite în condiții grafice rar întâlnite în epocă, având traduceri în limbile franceză, engleză, germană și rusă, semn că se dorea difuzarea lor într-un cerc mai larg decât granițele țării noastre și totodată, mijloc prin care se încerca proiectarea în străinătate a unei imagini pozitive a guvernării regimului socialist.

De cele mai multe ori studiile de până acum se fixau la analiza instituțională a bisericii și la studiul expresiei artistice, materializată în arhitectură, pictură, manuscrisul și cartea religioasă, la viețile ierarhilor români și străini și mult mai puțin la spiritualitatea religioasă care, evident era în puternic antagonism cu concepția materialistă oficială.

Cine parcurge *Bibliografia anilor 1974-1979*, vol. V, va observa, fără mare greutate, că istoria bisericii nu mai e marginalizată, combătută, ci multe titluri indică rolul pozitiv al bisericii. Iată câteva titluri semnificative:

- Istoria bisericii ca istorie a culturii naționale;
- Creștin și creștinătate în istoria poporului român;
- Contribuția Bisericii Ortodoxe Române la păstrarea limbii și unității etnice a românilor din Transilvania;
- Legături bisericești și culturale între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare;
- Manifestări și forme ale vieții creștine pe pământul românesc.

Și lista ar putea fi continuată cu multe exemple ce ilustrează schimbarea opticii față de Biserică și Religie la un număr însemnat de cercetători laici, pentru că teologii, cum era și firesc, o luaseră înainte de mai multă vreme, căci revistele lor teologice erau singurele periodice în care se manifesta spiritul religios, în contradicție cu ateismul promovat de oficialii partidului unic.

Începând cu volumul VI, 1979-1984, atenționați de cenzori asupra numărului prea mare de fișe consacrate istoriei bisericii, autorii *Bibliografiei* diseminează materialul în patru capitole, subordonându-le epocilor istorice, soluție considerată logică din punct de vedere științific și mai puțin observabilă de vigilența cenzorilor.

Ca un lucru pozitiv pentru acest volum se plasează și faptul că alături de periodicele românești am luat în studiu și bibliografiat încă două periodice, aparținând bisericilor principalelor minorități naționale: *Kirchliche Blätter* din Sibiu și *Keresztény Magvető* din Cluj-Napoca.

Astfel ajungem la ultimul volum, al VII-lea (1984-1989) din *Bibliografia Istorică a României*, volum realizat în condiții dificile datorită slabei informări bibliografice, cunoscând-se faptul că ultimii ani ai regimului ceaușist au văduvit bibliotecile de multe cărți și reviste din cauza crizei financiare ce s-a abătut asupra instituțiilor culturale, și a unor directive care au creat o atmosferă de tensiune premonitoare la evenimentele ce ne așteptau în decembrie 1989. La fel de chinuitoare a fost și faza tipăririi. Întreaga lucrare a fost predată la începutul anului 1990, dar după multe tergiversări și târguieli, de abia în luna iulie a început imprimarea ei și, cu toate eforturile autorilor, a fost ratată tipărirea lucrării la timp și pentru prima dată, din 1970, nu ne-am putut prezenta la Congresul Mondial de Științe Istorică de la Madrid, care începuse la 26 august, cu volumul care ilustra bilanțul istoriografiei românești.

Dacă răsfoim acest volum, ultimul din seria celor de până la 1989, vom avea surpriza să constatăm că deși dictatura se manifesta deschis și fără menajamente pentru puritatea ideologică în toate domeniile, *Bibliografia* noastră înregistrează cel mai mare număr de lucrări închinată istoriei bisericii, creștinismului și diverselor aspecte legate de această tematică. Volumul conține 166 de titluri numai la capitolele de istorie a bisericii (reamintim că vol. IV avea 70; vol. V 120; vol. VI, 107) și încă pe atâtea diseminate în capitolele de artă, monumente istorice, la istoria cărții, a lingvisticii și a literaturii.

Numai și după lectura titlurilor se poate observa că a fost abordat în mod pozitiv rolul bisericii, iar temele sunt diversificate, mergând de la istoria instituțională, la descrierea vieții religioase

a poporului român, a ierarhilor care au păstorit pe aceste meleaguri, a ctitoriilor cu semnificațiile sacre și artistice de mare valoare pentru omenire. Se evidențiază importanța bisericii și religiei de-a lungul epocilor istorice pentru păstrarea ființei naționale, rolul și prezența acestora în marile evenimente care au marcat istoria neamului nostru.

Și, spre deosebire de volumele precedente, într-o evidentă contradicție cu ideologia materialistă a regimului, chiar în lucrarea ce se tipărea sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, imprimată pe coperta volumului (reamintesc că noi terminasem lucrarea în decembrie 1989), găsim și multe teme de teologie biblică, de relații canonice și ecumenice, reflex al influxului de sacralitate ce au încoronat aceste studii, așa cum ne ilustrează exemplele de mai jos:

(Numerele indică poziția titlului în volumul VII)

- 4515. Spiritualitate și comuniune în liturghia ortodoxă
- 5610. Ecumenismul în gândirea teologică transilvăneană
- 5615. Sfânta Scriptură în Biserica Ortodoxă
- 2695. Preocupări de teologie biblică în Transilvania
- 2711. La Bible dans la culture théologique roumain
- 4462. Sfințirea Sfântului Mir în Biserica Ortodoxă Română în secolele XVI-XIX.
- 4466. Relații canonice ale bisericii românești nord-dunărene cu scaunele din sudul Dunării și multe altele.

Reușita prezenței multor studii cu consistentă încărcătură teologică se poate datora în parte și autodesfășurării cenzurii, care n-a mai putut interveni în manuscrisul original al *Bibliografiei* tipărită în anul 1990.

În vreme ce nu se putea omagia nici un om de știință, nici o personalitate românească pentru a nu umbri „auguste persoane”, istoricii teologi și mai rar cei laici, au pus în lumină mari personalități din trecutul bisericii române, maghiare și germane.

Tema prezentată de noi cercetată cu mai multă atenție și marcând cele mai subtile nuanțe poate să expliciteze mai profund, în studii ulterioare, procesul istoric antagonic între voința puterii din perioada 1944-1989 de a susține teoretic, dar mai ales coercitiv puritatea ideologiei ateiste, ca singura cu drept de existență în cadrul statului socialist și atitudinea elastică și inteligentă a creatorilor de spiritualitate și mai ales a Bisericii, care a menținut și susținut de-a lungul acestui timp dramatic o ideologie creștină care venea într-o evidentă contradicție cu cea oficială, dar continua în timp tradițiile creștine înnăscute ale poporului român.

GHEORGHE HRISTODOL

THE HISTORY OF CHURCH AND RELIGIONS IN THE ROMANIAN HISTORIOGRAPHY

SUMMARY

The present paper brings to discussion, starting from the information existing in *Bibliografia istorică a României* (*The Historical Bibliography of Romania*), the way the Romanian researchers from different generations have approached the history of church and religions. The author of the research, who was a member of the Committee that elaborated the above mentioned bibliography, surprises less known actions of the historical discourse of the dictatorship period, which, according to the communist ideology, minimized and presented the history of church and religions in unrealistic and incorrect terms not only once.